

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

JOHAN WREDE

Arvid Mörnes "Sjömansvisa"

Föredraget ursprungligen publicerat i
Historiska och litteraturhistoriska studier 52
SSLS 474, 1977, s. 189–196

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2015
ISBN 978-951-583-315-0

Arvid Mörnes "Sjömansvisa"

Festföredrag vid 100-årsjubileet på Finns 6. 5 1976

En diktare vars hundraårsdag man firar måste ju i en viss yttre mening vara alla bekant. Men den process som gör en diktares namn välbekant och hans gestalt till ett monument innehåller alltid förenklingar — förenklingar, under vilkas yta det år från år blir svårare att tränga. Ändå är det angeläget att inte förlora diktaren som människa ur sikte. Jag menar då inte författaren som privatperson. En författare har, liksom varje annan person, rätt till privatlivets helgd. jag avser den tanke- och känslvärld, det psyke ur vilket dikten är sprungen. Man kunde tala om diktarens karaktär.

Den moraliska hållningen hos Arvid Mörne är imponerande. Allvaret i hans diktning framkallar gripenhet och vördnad i sin rent lyriska och religiösa syftning, i sin politiska respekt. Både i sin tidigaste diktning och i diktningen från de sista åren kunde Mörne också vara öppet personlig. Men det finns en egenartad diskretion, en reservation hos Mörne som maskerar också hans mest öppna tonfall.

Det finns också andra barriärer som har medverkat till att hålla människan eller karaktären Mörne på ett visst avstånd. Så välförtjänt hedersnamnet »Det svenska Finlands skald» än är, ger det lätt en alltför rosig föreställning om den kärlek och tillgivenhet med vilken det svenska Finland omfattade sin nationalskald. Mörne var en mycket omstridd man.

I mycket stora drag var hans situation den, att han i en konsekvent åskådning förenade ideal som i det samhälle där han levde, kom att politiskt ställas mot varandra. Mörne arbetade för svensknationella, patriotiska och sociala mål på en gång. Och han vägrade att inskränka

sitt synsätt också efter det att dessa ideal hade funnit motsatta politiska hemvist. Följden blev att han blev en ensam man, något som han också berör i sin diktning. Inte minst romanen *Ett liv från 1925* återspeglar diktarens uppfattning av sin situation.

Det är märkligt att tänka sig, att Arvid Mörne som i dagens perspektiv har visat sig vara pojken som alltid svarade rätt i klassen — för att här låna ett uttryck av Johannes Salminen — skulle anses vara så besvärande den gången.

Det kan kanske förefalla olämpligt och opassande att säga detta just i dag och just här på Finns där så många har mött upp för att hylla Arvid Mörne: sitt rektorat för denna folkhögskola, som oupplösligt är förknippad med hans namn och minne, tvingades han lämna på grund av den anstöt hans socialt radikala tänkesätt väckte. Vi vet nu, att det för honom innebar ett farväl till något som han hade fattat som sin livsuppgift. Stod detta klart för hans motståndare? För några av hans vänner gjorde det det säkert. Men också här framstår människan Arvid Mörne som en okänd och misstolkad. Allt detta är smärtsamt. Men jag tror, att det bör nämnas.

Till de besvikelser som förbittrade Mörnes liv, hörde också missräkningen över att hans diktning så sällan väckte ett brett och spontant gensvar hos det finlandssvenska folk han ville nå. I sin poesi sökte han ofta en folklig ton, folkligt stoff och folklig stil. Men själv tyckte han inte att han nådde kontakt. Det är därför med så mycket större glädje man här i Arvid Mörnes vänners krets kan påminna om att Mörne helt i början av sin långa diktarbana på ett oöverträffat sätt lyckades väcka ett gensvar, som inte har klingat ut ännu tre kvarts sekel senare — ett gensvar hos var och en av oss. Det skedde med en enkel visa, där den unge poeten lyckades slå an just den ton som tjusade. Dikten, som första gången publicerades i Mörnes debutsamling *Rytm och rim* (1899) bär där överskriften *Sjömansvisa*. Men på folkets läppar kallas den efter inledningsorden *Båklandets vackra Maja*. Den dikten har säkert mer än något annat Mörne har skrivit, förenat honom med hans publik. Det är genom denna dikt jag i kväll skall göra ett försök att låta den unge diktaren stiga oss närmare:

Båklandets vackra Maja
är du min hjärtanskär,
ser du min vimpel svaja
röd vid ditt bruna skär?
Duken är röd och namnet ditt
sirligt sömmadt i guld och hvitt.
Båklandets vackra Maja
är du min hjärtanskär?

Du var ljuf att betrakta,
len som ett silkesskot.
Tången knastrade sakta
under din bara fot.
Dungen var tyst och soln gick ned.
Stranden blef mörk på Båklandsed.
Du var ljuf att betrakta,
len som ett silkesskot.

Båklandets vackra Maja
var du min hjärtanskär?
Grannare vimplar svaja
snart vid ditt bruna skär.
Vågen för bort ditt spår på strand,
vågen bär annan tång i land - -
Båklandets vackra Maja
var du min hjärtanskär?

Man kan naturligtvis ställa sig frågan, om denna visa någonsin skulle ha blivit så folkkär, om den inte så snart — något mer än ett år efter publiceringen — hade fått Hanna Hagboms enkla valsmelodi att stöda sig på. Melodin har säkert sin andel i att Båklandets vackra Maja har nöts in i vårt medvetande. Men också visans ord är sådana, — enkla, okonstlade och samtidigt så direkta, och så fulla av känsla att de rimligtvis måste tala till var och en av oss. Den handlar om bitterljuva stämningar av det lätt sentimentala slag som vi väl måste kännas vid — om vi är riktigt ärliga — även om vi inte alltid vill låtsas om det.

I själva verket kan man lägga märke till att visan håller sig till ganska allmänna bilder och ord. Den förefaller så verklig och påtaglig just därför att var och en kan projicera in *sin* sommarskärgård och sina egna stämningar i Visan. Ön kallas visserligen Båklandet,

men det är ett allmänt namn, som bara säger oss att någonstans på ön finns en fyrbåk. Det ger stämning, men tvingar ingen annan verklighet på oss än den vi själva vill välja ur vår egen erfarenhetsvärld.

Att texten från början är tänkt just som en visa, med omkväden och repris, gör ju sitt till för att göra texten tillgänglig. Nej, det finns mycket också i texten, som starkt har vädjat till vårt minne och vårt hjärta.

Och har musiken bidragit till visans popularitet, så kan man å andra sidan säga, att musiken också kan ha kommit att dölja något av textens finaste sidor. Mörnes Sjömansvisa är en söndersjungen dikt. De ord man mekaniskt uttalar, förlorar sin betydelse. Låt mig därför — så självklara ting det än rör sig om — få peka ut detaljer i texten, som inte är svåra att upptäcka, men som vi kanske bara har glömt att lyssna till:

»Båklandets vackra Maja / är du min hjärtanskär». När denna poetiska formel uttalas i diktens början, är det inte så mycket en fråga som ett glatt uttryck för lyckokänslan hos den som talar. »Älskar du mej» säger man till sin älskade, inte för att man är osäker på svaret, utan för att man skall kunna dela glädjen över en ömsesidig känsla. Och den fråga som visans lycklige, unge man genast tillfogar — »ser du min vimpel svaja / röd vid ditt bruna skära?» är lika lite en fråga. Då han glatt pekar ut *sin* båt med vimpeln i topp, vid *hennes* bruna skär, anspelar han förstås på sin lycka vid hennes sida. Det är ju i den situationen vi får tänka oss att orden uttalas. Och seglaren dröjer ännu en stund förälskat vid symbolen:

»Duken är röd och namnet ditt / sirligt sömmadt i guld och hvitt». Färgens intensitet, broderiets dyrbara material och sömnadens sirliga finhet blir en bild av hans egen känsla. Man kan säga, att vimpeln är denna känslas — kärlekens — eget segertecken.

Det är omedelbar öppenhet i de enkla orden som lever på sin egen glädje och på sin förvissning om lycka. Och hela sceneriet med sin friska vind och sina klara färger visas upp för oss i den enda replik som visans första strof utgör. Och i mitten av strofens blickfält står den lycklige med sin flicka.

Men den andra strofen öppnas med en oroande överraskning. Visserligen talar visans jag, mannen, ännu ömt om sin älskade.

Men hon är inte själv närvarande som i den första strofen. Bilden av de två som nyss tycktes så levande — förstår vi nu — är inte mer än en minnesbild. Scenen är helt förändrad. Men då minnet nu spelar sin visa, dröjer det ännu längtansfullt vid alla sinnesintrycken från den älskades närvaro. Från anblicken av den älskade — »du var ljuf att betrakta» — leder återupplevelsen vidare till beröringen — »len som ett silkesskot» — och därifrån till det dämpade, spröda ljudet av hennes steg på höterbådden, som endast i *tystnad* kan ha nått den älskandes öra.

Också detta är enkelt i en mycket påtaglig mening; det är ingen fin frökensko, utan en skärgårdsflickas nakna fot som stiger på tången. Det är för resten — och man blir överraskad då man märker det — den enda konkreta detaljen i denna sinnesdruckna dyrkan av Maja. Och anar man att älskaren med de fina känslorna (och med sin fint broderade vimpel) inte kan vara en så simpel sjöman som visans titel kunde tänkas antyda, så måste flickan på Båklandet, Maja med de bara fötterna, vara just en skärgårdsflicka. Jag gissar, att de här antydningarna om, att visan i själva verket handlar om »mannen av värld och kvinnan av folket» kan ha betytt något för visans popularitet. Om det är så, så har det kanske också medverkat till att titeln Sjömansvisa — som ju antyder att även mannen är av folket — i vårt medvetande har ersatts med Båklandets vackra Maja. Och jag skall här för en stund lämna visan själv.

Jag tror att textens egna antydningar om att kärleken i visan är en kärlek över klassgränser, kan ha sin del i att visans förmodade, »verkliga» bakgrund, har väckt så mycken nyfikenhet. Frågan *vem* Båklandets vackra Maja var »i verkligheten» har många gånger ställts. Jag tänker inte gå in på den frågan. Mot alla gissningar i den saken reagerade Arvid Mörne själv med påtaglig irritation. Det var hans fulla rätt, men det var inte ägnat att dämpa nyfikenheten.

En tidningsskribent trodde sig engång kunna peka ut Båklandets vackra Maja »i verkligheten». Men den Maja han pekade ut kunde det inte röra sig om — för hon var bara ett barn den gången visan skrevs. Detta påpekade Mörne själv i ett svar, där han också hävdade att det fanns en förebild till Båklandets vackra Maja och att före-

bilden var hans hustru. Av någon anledning har det alltid fallit sig lättare att tro på svarets förra del än på dess senare.

Jag tänker som sagt inte gå in på detta gissande om Majas identitet. Däremot tänker jag ta fasta på det varmt personliga engagemanget i dikten, som oemotståndligt för oss nära den unge Mörne. Och för att påvisa att det verkligen rör sig om något personligt upplevt, skall jag bredvid sjömansvisan lägga ett par andra texter av Mörne. De här texterna talar, som vi strax skall se, för att den »sinnesdruckenhet» jag tyckte mig finna i visans andra strof, verkligen är avsiktlig, och för att en kärlek mellan en herreman och en allmogeflicka verkligen kan ha föresvävat den unge skalden.

Kvinnan av folket och mannen av börd är ett vanligt motiv hos Mörne. Man kommer kanske först att tänka på romanen *Inför havets anlete* (1921), där studenten Kristoffer och utskärsflickan Henrika finner varandra och förlorar varandra igen. Däremot är det stort avstånd mellan motivets utformning i *Sjömansvisa* och i romanerna *Ett liv* (1925) eller *Kristina Bjur* (1922), där mannen också sviker den enkla flickan.

Men i en liten novell *Ny våg* i samlingen *Från fjärdarna* (1917), ligger sjömansvisans stoff ställvis mycket nära. I novellen lämnar en herreman sin samhällsklass och förenar sitt öde med en enkel skärgårdsflickas. Och det är intressant nog — eftersom det ansluter till en kulturkritisk naturdyrkan och en djup leda vid stadscivilisationens och överklassens förkonstling hos Mörne.

Men det som i det här sammanhanget intresserar oss, är att novel- lens hjälte i sin flykt från en oharmonisk tillvaro i stadens och affärs- livets onatur, söker sig till naturens scenerier, ljud, ljus och dagar, vilka han upplever som en bild av livet. Och där, i en hassellund, möter han en flicka som plockar nötter »i sin hassel». Det första han observerar är hennes fötter: »Det var två nakna kvinnofötter, stora som en bondflickas, men vackra i sin smidiga kraftighet» (s 52). Och snart sitter hon på hans knä: »Det var som att kyssa sommarn. Hennes hud hade *bruna*, ångande *klippor*. doft» (s 59). — — — »Markens fjolårslöv *prasslade*, stjälkar och strån böjdes under henne, som en dyning sviktat under båten, viker undan, bredds ut och är borta» (s 60).

Detta stoff är ju uppenbart det samma som diktaren hade använt i sin Sjömansvisa. Och i en dikt, publicerad i Ny tid (1903), Sång till hasseln återkommer stoffet:

Intet snår mitt hjärta snår
som ett snår af hassel.
Skogens vättar springa där
med knatt och knyst och tassel.

Det tusen ömma ord mig lär,
och om du blir min *hjärtanskär*,
jag kysser där din mun så skär
som dikets röda jungfrubär
vid bladens mjuka *prassel*.

Och suset af vår hassel
skall följa mig en höstnatt, när
vi skiljas och waggonen bär
mig bort vid skenors rassel.

Bladens mjuka Prassel, hasselns sus svarar här mot tångens sakta knastrande i sjömansvisan, det viskar om lyckan sedan den är förbi.

I den några år senare dikten vill jagpersonen bevara den ursprungliga, naturliga lyckan som har talat i löven — och han vill höra dem tala rakt genom järnvägens kalla, metalliska rassel.

Men se nu igen på den andra strofen av Båklandets vackra Maja, som vi lämnade för en stund sedan. Denna strof är besatt av sinnesintryck. Hennes bara fot är naturligtvis inte bara ett klassmärke. Det är något som hör sommaren och skäret till, dess frihet, och det ger väl också en grad av intimitet. Det är väl bara i tystnaden som flickans fotsteg hörs. Och denna tystnad tättnar nu:

Dungen var tyst och soln gick ned.
Stranden blef mörk på Båklandsed.

Mörkret sluter sig kring de två.

Men här slår mörkret också in över den kvardröjande minnesbilden, och strofens »omkväde» infångar varsamt, nästan besvärjande deras närhet. »Du var ljuf att betrakta, len som ett silkesskot».

I den tredje strofen har varje ton av ljuvhet förflyktigats. Minnesbilden täcks i stället av bittra, svartsjuka tankar. Allt som i de föregående stroferna gav kärlekslyckan dess innehåll, och bar bud om dess glädje, nämns nu som förlorat eller uppträder i den talandes föreställning som tecken på andras lycka.

Vad som har skilt de två åt sägs inte. Kanske konventionerna? Att han inte av fri vilja har lämnat henne är ju klart, även om han har seglat från henne. Ett sätt att fatta omkvädets fråga »var du min hjärtanskär», är att se den som en fråga om hon någonsin älskade honom. Uppenbart är ju, att medan allt i *hans* föreställning har talat om kärlek, har hon ingenting sagt, ingenting lovat. Men ingenting i strofen talar för att hon har övergivit honom. De plågade, svartsjuka tankarna gäller en tid som kommer: »Grannare vimplar svaja *snart* vid ditt bruna skär». Den betydelse man får lägga in i frågan »Var du min hjärtanskär?» är nog saknadens förundran över att upplevelsen av henne, av Maja, som en gång var så verklig, så nära — att dessa sinnesintryck, ordlösa, intensiva — inte längre finns, inte kan kännas, upplevas, behållas. Det är så dikten bör läsas.

Det för en ung människas upplevelser inpå oss. Allt i denna dikt är subjektivt, konkret, närvarande.

Likafullt kan man göra en allmän reflexion. Det är lätt att förstå, att den intensivt upplevande unge man som skrev visan, skulle ha ett öppet sinne för det enkla, naturnära livet, att han skulle bli, bland mycket annat, naturens och skärgårdens skald, och även kustfolkets skald.

Men dikten är en kärleksdikt. Javisst, och just därigenom lägger den en bro till människan Mörne. Han är som person borta sedan länge — borta liksom Maja — men i visan är han närvarande — närvarande som Maja — och vi erfar alltjämt en ton ur hans hjärta.